

Cilt/Volume 1, Sayı/Issue 1, Ocak/January 2019, ss. 47-54.

Geliş Tarihi–Received Date: 10.10.2018 Kabul Tarihi–Accepted Date: 15.01.2019

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

**TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANI II. KILIÇARSLAN İLE HALEP ATABEYİ NUREDDİN MAHMUD
ARASINDAKİ MÜNASEBETLER**

ÇAĞATAY GENÇTÜRK*

ÖZET

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud Kilikya Ermeni Baronluğu'na düzenlediği sefer dönüşünde hastalanarak 1155'te vefat etmişti Onun ölümünden sonra Selçuklu ülkesinde yaşanan iktidar mücadelesini fırsata çevirmek isteyen Halep Atabeyi Nureddin Mahmud bölgeye müdahale etmişti. Bu sırada Sultan II. Kılıç Arslan; kardeşi Şâhinşah, Dânişmendli emirleri Yağıbasan ve Zünnûn ile mücadeleyi sürdürmekteydi. Bunu fırsata çeviren Nureddin'in Selçuklu ülkesine girmesiyle iki Türk hükümdarı arasında ipler koptu. Öte yandan Nureddin Dânişmendlileri himayesine alarak Kılıç Arslan'ın Orta Anadolu'daki yayılmacı siyasetini engelledi. İkili arasındaki bu gergin ortam Nureddin Mahmud'un 1174 yılındaki ölümüne dek sürdü Onun ölümünden sonra harekete geçen Kılıç Arslan 1175'de Sivas'ı, 1178 yılında ise Malatya'yı alarak Orta Anadolu'yu topraklarına katmayı başardı. Öte yandan Nureddin Mahmud'un ölümü sayesinde rahat hareket etme imkânına kavuşan Kılıç Arslan, 17 Eylül 1176 tarihinde Miryokefalon Zaferi ile Bizans'ı büyük bir bozguna uğrattı.

Konumuzla alakalı Yasemin Aktaş'ın "*II. Kılıç Arslan Döneminde Nureddin Mahmud ve Selahaddin Eyyübî ile İlişkiler*"¹ adlı bir makalesi bulunmaktadır. Ancak çalışmada 1159 yılında Bizans, Halep Atabeyliği ve Danişmendli Emiri Yağıbasan arasında yapılan anlaşma, Nureddin Mahmud tarafından 1172 yılında Kılıç Arslan'a karşı Melik Şâhinşah, Mardin ve Harput (Hısn-ı Ziyâd) Artuklu emirleri, Kilikya Ermenileri ve Dânişmendlilerin Sivas kolunun katıldığı ittifaka hiç değinilmemiştir. Ayrıca Kılıç Arslan'ın 1162 yılında İstanbul'a giderken yanında Nureddin Mahmud'un kardeşi Nusretüddin'in bulunması gibi birçok önemli olaya da yer verilmemiştir. Neticede çalışmanın ağırlıklı konusunu II. Kılıç Arslan ile Selahaddin Eyyübî arasındaki münasebetler oluşturmuştur. Çalışmamızda bu eksiklikleri tamamlayarak iki Türk hükümdarı arasındaki münasebetleri ve bölgedeki diğer devletlerle olan ilişkilerini ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçukluları, II. Kılıç Arslan, Zengîler, Nureddin Mahmud b. Zengî, Haçlılar

**RELATIONSHIPS BETWEEN KILIÇARSLAN II, THE SULTAN OF SELJUKS AND ALEPPO
ATABEG NUREDDİN MAHMUD**

ABSTRACT

Seljuk Sultan Of Turkey I. Mesud died in 1155 as a patient on his return of expedition to the Armenian Baron of Cilicia. After his death, Nur al-Din Mahmud intervened in the region of Aleppo, who wanted to turn the power struggle in Seljuk country into an opportunity. In the meantime, Sultan II. Kilic Arslan continued to fight with his brother Şâhinşah and his Emir Yağıbasan and Zünnûn. Nureddin, who turned this into an opportunity, entered the Seljuk country and the ropes broke between the two Turkish rulers. On the other hand, Nureddin took the Danishmends under his protection and Kilic Arslan's expansionist politics in Central Anatolia has prevented. This tense environment between the two lasted until Nur al-Din Mahmud's death in 1174. After his death, The Kilic Arslan took Sivas in 1175, Malatya in 1178 and succeeded in adding the Lands of Central Anatolia. On the other hand, on 17 September 1176, Kilic Arslan, who had the opportunity to move with ease due to Nur al-Din Mahmud's death, defeated the Byzantine victory with a victory of Miryokefalon.

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ortaçağ ABD Doktora Öğrencisi, gencturkcaatay615@gmail.com.

¹ Yasemin Aktaş, "II. Kılıç Arslan Döneminde Nureddin Mahmud ve Selahaddin Eyyübî ile İlişkiler", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, say. 54 (2015), s. 261-272.

TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANI II. KILIÇARSLAN İLE HALEP ATABEYİ NUREDDİN MAHMUD ARASINDAKİ MÜNASEBETLER

Related to the subject, there is an article on "Relations with Nur al-Din Mahmud and Saladin ibn Ayyub in II. Kilic Arslan" of Yasemin Aktaş. However, in the study, the agreement between the Byzantine, Zangid dynasty in Aleppo and the Danişmendli Emiri Yağıbasan in 1159, by Nur al-Din Mahmud in 1172 against Kilic Arslan Melik Şâhinşah, Mardin and Harput (Hisn-ı Ziyâd) Artuqid orders, Cilicia Armenians and the Danişmends Sivas arm joined the alliance never mentioned. In addition, many important events, such as the presence of Mahmud's brother Nusretüddin on the way to Istanbul in 1162 of Kilic Arslan, were not included. As a result, the weighted topic of the study relationships between II. Kilic Arslan and Saladin Eyyubi was established. In our study, we will examine the relations between the two Turkish rulers by completing these shortcomings and their relations with other states in the region.

Keywords: Seljuk Sultan Of Turkey, II. Kilic Arslan, Zangids, Nur al-Din Mahmud b. Zangî, Crusaders.

1. Sultan II. Kılıç Arslan Öncesi Selçuklu-Zengî Münasebetleri

Zengîlerin bilinen en eski atası Oğuzların Avşar boyuna mensup Sabyu Oymağından Abdullah Elturgan'dır.² Abdullah ismi Türklerde İslamiyet'in kabulünden sonra yayıldığı düşünüldüğünde Müslüman olduğu kabul edilmektedir.

Abdullah Elturgan'ın Selçuklu hizmetine girmesinden sonra oğlu Aksungur, Sultan Alparslan döneminde iyi bir eğitim almıştı. Bunun ardından Selçuklu ordusunda görev almış, kısa sürede kendini göstermiş ve Sultanın has adamlarından biri olmuştu.³ Sultan Melikşah zamanında gittikçe artan itibarı sayesinde en güvenilir emirlerden biri haline gelmişti. Aksungur hakkında önemli bilgiler veren İbnü'l-Adîm onun, Sultan Melikşah'ın dadısıyla evli olduğunu yazmaktadır.⁴ Bu evlilikle birlikte Sultanın katındaki itibarı artan Aksungur, 1085 yılında gerçekleştirilen Kuzey Suriye Seferiyle birlikte Halep'e hâkim olmuştu. Ancak bu hâkimiyet uzun sürmemiş, Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra yaşanan taht mücadeleleri sırasında Berkyaruk'u desteklediği için Tutuş tarafından öldürülmüştü (Nisan 1094).⁵ Aksungur'un ölümünden bir süre sonra oğlu Zengî Musul valilerinin hizmetine girmişti. Burada kendini ispat etmesi üzerine Irak Selçuklu Sultanı Mahmud tarafından 1127 yılında iki çocuğuna atabey olarak "İmâdeddin" unvanıyla Musul valiliğine atanmıştı.⁶

İmâdeddin Zengî Musul valisi olduktan sonra Kuzey Irak, el-Cezire ve Kuzey Suriye'ye hâkim oldu. Bundan sonra sınırlarını Türkiye Selçuklularında hâkim olmak istediği Güney Anadolu'ya doğru çevirdi. Hisn-ı Keyfa Artuklu Emiri Dâvud'un 1144 yılındaki ölümü üzerine istediği fırsatı bularak bölgeye müdahale etti. Bu sırada Dâvud'un ölümünün akabinde iki oğlu Fahreddin Kara Arslan ve Arslan Doğmuş arasında taht mücadeleleri yaşanıyordu. Bu mücadeleler sırasında Arslan Doğmuş'u destekleyen Zengî, Hisn-ı Keyfa Artuklularına bağlı Hani, Cebelcür, Sivan Zülkarneyn, Erganî, Çermük, Bahmard, Tanza, Batasa ve Siirt'i ele geçirdi.⁷ Bunun üzerine çaresiz kalan Fahreddin Kara Arslan, Türkiye Selçuklularına tabi olmayı kabul ederek Sultan Mesud'dan yardım istedi. Bunu sınırlarını Güneydoğu Anadolu'ya doğru genişletmek için bir fırsat olarak gören Sultan Mesud, 20.000 kişilik bir orduyu Fahreddin Kara Arslan'a yardıma gönderdi. Bu beklenmedik gelişme üzerine Zengî, Artuklu-Selçuklu birlikleri karşısında mücadele etmekten çekinerek geri çekildi.⁸

İmâdeddin Zengî'nin Caber Kalesi önünde 1146 yılında şehit olmasından sonra oğlu Nureddin Mahmud atabeyliğin Halep kolunu kurarak, Türkiye Selçuklularına karşı babasından farklı bir siyaset izlemeye başladı. Bu kapsamda Sultan Mesud ile iyi ilişkiler kuran Nureddin, onun isteği üzerine Selçuklu kuvvetlerinin Kasım 1148'de Maraş'a düzenlediği saldırı sırasında Antakya arazine girerek şaşırtma saldırısı yaptı. Ancak bu saldırı sırasında Halep birlikleri Haçlı-Haşhaşî ittifakı karşısında ağır bir mağlubiyete uğrayarak geri çekildi.

² İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, Çeviri Notlar Açıklamalar: Ali Sevim Biyografilerle Selçuklu Tarihi (Seçmeler), TTK, Ankara 1982, s. 62; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, II, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1983,105; Suphi Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul 1996, s. 61.

³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, çev. Mehmet Keskin, Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 2000, s. 290.

⁴ Aynı muallif Onun Sultan İdris b. Togan- Şah'ın dadısıyla evlenerek itibarını arttırdığını yazmıştır ancak bu sahsın kim olduğuyla ilgili hiçbir bilginin olmaması ve Sultan unvanını taşıyan birinden hiçbir kaynağın bahsetmemesi bu ihtimalin zayıf olduğunu göstermektedir. Kıyaslamak için bkz. İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 62 ve s. 70; Ayrıca Aksungur'un Sultan Melikşah'ın dadısıyla evli olduğu Münecimbaşı Ahmet b. Lütfullah'ın eserinde de desteklenmektedir. Bkz. Münecimbaşı Ahmet b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, I, 93.

⁵ Ahmed bin Mahmud, *Selçukname*, C. II, Haz. Erdoğan Merçil, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1977, s. 33; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb'de Selçuklar*, yay. haz. Ali Sevim, TTK, Ankara 2014, s. 71; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 66.

⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-t-târih*, C. X, çev. Abdülkerim Özyayın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, 508-509; Abû'l-Farac, II, 360; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, s. 157; İbn Hallikan, İbn Hallikan, *Veseytü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, trans. Baron MacGuckin de Slane, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, I, Librairie du Liban, Lübnan 1970, 540; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 369.

⁷ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, Araştırma, İnceleme ve Notlarla Çeviren: Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1992, s. 74; Hillenbrand, Carole, *A Muslim Principality in Crusader Times*, Nederlands Histonsch-Archaeologisch Instituut, İstanbul 1990, s. 107-108.

⁸ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, C. II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999, s. 377; Aydın, Usta, "İmâdeddin Zengî ve Artuklular" *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, IX/2 (2007), 130.

Haçlı arazisinde aldığı mağlubiyetten sonra ordusundaki sorunları çözen Nureddin Mahmud, kuvvetlerini arttırmak için iyi ilişkiler kurduğu Dımaşk Atabeyliği'nden yardım istedi. Bunun üzerine Vezir Üner, Emîr Mücahideddîn Bozan b. Mamin'i bir miktar askerle onun hizmetine gönderdi. Yardımın gelmesini beklemeden harekete geçen Nureddin, 1149 yılının ilkbaharında Antakya arazisine bir intikam seferi düzenleyerek Yağra'yı ele geçirdi. Burada Halep ordusuna, Dımaşk kuvvetleri de katıldı. Bu sayede gücünü arttıran Nureddin, Asi Nehri'nin doğusundaki önemli bir kale olan İnab'ı kuşattı. Antakya Prinkepsi Raymond durumu haber alır almaz yanında Haşhaşi Reisi Ali b. Vefa olduğu halde harekete geçti. Haçlıların sayılarının Halep karargâhında abartılı bir şekilde duyulması ordu üzerinde bir panik oluşturunca Nureddin, kuşatmayı kaldırdı. Ancak kısa bir süre sonra Haçlı kuvvetlerinin gerçek sayısını öğrenince İnab ile Gab bataklığının arasındaki ovada, Murad kuyusunun dibinde ordugâh kurmuş olan Haçlılara karşı harekete geçti. 28 Haziran gecesinde sessizce tüm Haçlı-Haşhaşi ordusunu kuşatan Türk birlikleri, sabahın ilk ışıklarıyla hücumla geçti. Türk okçularının çembere aldığı Haçlı ordusu etrafının bataklıklarla kaplı olmasından dolayı Türk atlılarına karşı hiçbir şey yapamıyordu. Bunun üzerine Prinkeps Raymond kuşatmayı delmek adına son bir saldırı yaptıysa da başarılı olamadı. Neticede Haçlı-Haşhaşi ordusu tamamen bozguna uğrattılırken Antakya Prinkepsi Raymond, Maraş Senyörü Renaud ile Haşhaşi Reisi Ali b. Vefa da öldürüldü.⁹

Antakya ordusunun imha edildiği bu savaş aynı zamanda Sultan Mesud'a Maraş'a hâkim olma fırsatı da sağlamıştı. 1149 yılında yanında oğlu II. Kılıç Arslan olduğu halde saldırıya geçen Sultan, kısa sürede Haçlıların elindeki şehri ele geçirmeyi başarmıştı. Böylece iki Türk hanedanlığı kurduğu ilişkileri sayesinde Haçlılara ağır darbeler indirmişti. Ayrıca bu dostluk Nureddin Mahmud'un Sultan Mesud'un kızıyla evlenmesiyle taçlanmıştı.

Sultan Mesud-Nureddin Mahmud müttefik kuvvetleri kısa bir süre önce Türkmenler tarafından yakalandıktan sonra Halep'e getirilen Urfa Kontu Joscelin'in arazisi üzerine harekete geçti.¹⁰ Bu ittifaka Mardin Artuklu Emîri Timurtaş'ın da katılmasıyla zor durumda kalan Kontes Beatrice, Tell Başir, Samsat, Birecik, Ayntâb, Dülük ve Ravendân kalelerini yüklü bir miktarda altın karşılığında Bizans'a teslim etti.¹¹

Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un merkezinden uzak bu kaleleri satın almaktaki kastı ilerde bölgeye düzenleyeceği sefer planlarından dolaydı. Fakat yine de büyük bir hataydı. Çünkü 1149 yılında Türkiye Selçukluları ile Halep Zengîleri ittifak yapmıştı. Bu ittifak Sultan Mesud'un kızı ile Nureddin Mahmud'un yaptığı evlilikle taçlanmıştı.¹² Ayrıca bu iki Türk hükümdarı Urfa Haçlı arazisini de kendi aralarında paylaşmıştı. Bundan sonra Selçuklu-Zengî müttefik kuvvetlerine Artuklu Emîri Timurtaş'ta dâhil olmuştu. Neticede Selçuklu-Artuklu-Zengî ordularının 1151 yılında düzenlediği toplu saldırı sonucunda Tell Başir hariç Bizans garnizonları tek tek düştü. Tell Başir'deki Bizans ordusu bir süre direnmeyi başarsa da açlık baş gösterince, Nureddin'in Menbiç Emîri Hassan b. Gümüştigin'e teslim oldu. Böylece Urfa arazisi Ayntâb ve Dülük Mesud'un, Samsat ve Birecik Timurtaş'ın, Ravendân ve Tell Başir Nureddin'in olmak üzere paylaşıldı.¹³

⁹ İbn Kalânîsi, *Şam Tarihine Zeyl – I. Ve II. Haçlı Seferleri Dönemi-*, çev. Onur Özatağ, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015, s. 170-172; Ioannes Kinnamos, *Historia (1118-1176)*, yay. haz. Işın Demirkent, TTK, Ankara 2001, s. 94; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi-t-târih*, C. XI, s. 130; Süryani Mikhael, *Süryani Patrik Mikhael Vekayinamesi*, C. II, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Kütüphanesi, s. 153-155; Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis' Historia Rerum in Patribus Tranmarinis Gestarum (Denizaşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserinin XVI. XVII. Ve XVIII. Kitaplarının Çevirisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1994, s. 76-79; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 386; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinamesi, (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara 2000, s. 300; Anonim Süryani Vekayinamesi, ing. çev. A.S. Tritton ve H.A.R. Gibb, "The First and Second Crusade from an Anonymous Syriac Chronicle", *JRAS*, 1933, s. 300-301; William Barron Stevenson, *The Crusaders In The East*, Slim Press, Beyrut 1968, s. 165; Elisseeff, Nikita, *Nur Ad-Din Un Grand Prince Musulman De Syrie Au Temps Des Croisades*, C. I, Institut Français de Damas, Dımaşk 1967, s. 430-431; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. II, çev. Fikret Işıltan, Ankara 2008², s. 272-273; Gibb, H.A.R. "The Career of Nur-ad-din", *A History of the Crusades, First Hundred Years*, ed. Kenneth M. Setton, The University of Wisconsin, Madison 1969, s. 515; Alptekin, Coşkun, *Dımaşk Atabeyliği (Toğ-Teginliler)*, Fatih Yayınevi, İstanbul 1985, s. 143-144; Aydın Usta, "Müslüman Haçlı Mücadelelerinde Haşhaşiler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 44 (2006), s. 14.

¹⁰ İbn Kalânîsi, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 177; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi-t-târih*, C. XI, s. 137-138; *İmad ad-Din al-Katib al-İsfahânî'nin al-Bondârî Tarafından İhtisar Edilen Zubdat al-Nuşra ve Nuhat al-'Usra Adlı Kitabın Tercümesi*, Çev. Kıvameddin Burslan, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, TTK, Ankara 2015, s. 202-203; Urfalı Mateos, *Vekayinamesi*, s. 302; Ayan, *Willermus Tyrensis' Historia Rerum in Patribus Tranmarinis Gestarum*, s. 81-83; Süryani Mikhael, *Vekayinamesi*, C. II, s. 160; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 387; Anonim Süryani Vekayinamesi, s. 301; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. II, s. 274; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi*, TTK, Ankara 2003, s. 103.

¹¹ Bu satış sırasında Rumkale Bizans'a satılmamış, Ermeni Katolikosuna bırakılmıştır. bk. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. II, 275.

¹² İbnü'l-Esir, Nureddin Mahmud ile Sultan Mesud'un kızı arasında gerçekleşen evliliği 1149 yılı olarak kaydeder. bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi-t-târih*, C. XI, s.137; Abû'l-Farac ise bu evlilik için 1150 yılını göstermektedir. bk. Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 388.

¹³ İbn Kalânîsi, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 183; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi-t-târih*, C. XI, s. 137-138; Urfalı Mateos, *Vekayinamesi*, s. 304-305; Ayan, *Willermus Tyrensis' Historia Rerum in Patribus Tranmarinis Gestarum*, s. 93; Süryani Mikhael, *Vekayinamesi*, II, 162-164; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 388; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Tercüme ve Notlar: Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşkuner, Atıf Yayınları, Ankara 2014, s. 37; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 276; Işın Demirkent, "Hassân b. Gümüştigin", *DİA*, C. XVI, s. 397; Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi*, s. 104.

TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANI II. KILIÇARSLAN İLE HALEP ATABEYİ NUREDDİN MAHMUD ARASINDAKİ MÜNASEBETLER

Urfa Haçlı kontluğunun tamamen ortadan kaldırıldığı 1151 yılından sonra Dülük tekrar Haçlıların eline geçince Nureddin bu bölgeye bir sefer daha düzenledi. Bunun sonucunda Haçlılar büyük bir bozguna uğrarken adı geçen şehirde ele geçirildi.¹⁴

2. Sultan II. Kılıç Arslan ile Nureddin Mahmud Arasındaki Münasebetler

Halep Zengileri ve Türkiye Selçukluları arasında gergin başlayan ilişkiler, Nureddin Mahmud ile Sultan Mesud'un yaklaşmasıyla son bulmuştu. Ancak Sultan Mesud'un 1155'de hasta bir haldeyken elindeki toprakları eski Türk geleneğine göre oğulları arasında paylaşırması tüm dengeleri değiştirdi. Buna göre büyük oğlu II. Kılıç Arslan'a Aksaray'ı, Niğde'yi ve Konya'yı verip onu sultan ilan ederken Küçük oğlu Şahinşâh'a ise Ankara ve Çankırı bölgelerini verdi. Ortanca oğlu Devlet'e nereyi verdiği tam olarak bilinmemektedir. Ayrıca bu dönemde Sultan Mesud'un damatlarından Yağıbasan Sivas, Amasya, Niksar ve çevresine diğer damadı Zünnün ise Kayseri ve civarına hükmediyordu.¹⁵ Neticede Sultan Mesud'un ölümüyle birlikte veliht ilan ettiği büyük oğlu Kılıç Arslan, Konya'ya gelerek Türkiye Selçuklu sultanı ilan edildi. Ancak Türkiye Selçuklu topraklarının bu şekilde paylaşılması merkezi otoriteyi zayıf düşürmüştü. Bu nedenle kısa sürede isyanlar patlak vermeye başladı. Dânişmendli emirleri Yağıbasan ve Zünnün ile Türkiye Selçuklu Meliki Şâhinşâh merkezi otoriteye karşı birlikte hareket etmek üzere anlaştılar. Ayrıca bu karışıklıklardan istifade eden Kilikya Ermenileri de Selçuklu arazisine akınlar düzenlemeye başlamıştı.

Aynı dönemlerde Dimaşk'ı da alarak tüm Suriye'yi tek bayrak altında birleştiren Nureddin, Türkiye Selçuklu ülkesindeki karışıklıklardan yararlanmak adına Haçlılarla barış anlaşması imzalıktan sonra derhal yönünü kuzeye çevirdi. Onun amacı Urfa Haçlı Kontluğu'nun kalan arazisinin paylaşımı sırasında Türkiye Selçuklularına düşen hisseyi ele geçirmektir. 1157 yılında bu amaçla harekete geçen Nureddin, hiçbir güçle karşılaşmaksızın Ayntâb Raban ve Merzubân'ı ele geçirmeyi başardı.¹⁶ Sultan Kılıç Arslan bu olay üzerine ele geçirilen yerlerin derhal iadesini talep etti. Fakat isteği reddedilince Ermeniler ve Haçlılarla ittifak yaptıktan sonra Ayntâb üzerine yürüdü. Bundan sonra kısa sürede Ayntâb'ı alan Selçuklu ordusu Raban üzerine ilerledi. Bu sırada Haçlıların da güneyden saldırıya geçmesi üzerine zor durumda kalan Nureddin, ele geçirdiği tüm yerleri Türkiye Selçuklularına iade etmek zorunda kaldı.¹⁷

Bu tarihten sonra sakin seyreden Türkiye Selçukluları ve Halep Zengileri arasındaki ilişkiler 1159 yılında Bizans İmparatoru Manuel'in Kilikya ve Kuzey Suriye'ye müdahalesiyle yeni bir sürece girdi. Manuel, bu seferi sırasında Nureddin Mahmud ile iyi ilişkiler kurmanın yanında Kılıç Arslan'a karşı ortak hareket etme konusunda da onunla uzlaştı. Sonrasında bu ittifaka sonra Dânişmendli Emiri Yağıbasan da dâhil oldu.

Kurulan ittifakın ardından Bizans'tan aldığı para ve silahlarla güçlü bir ordu kuran Yağıbasan, Selçuklu arazisine girdikten sonra Elbistan'a saldırdı. Bunun üzerine bölgeye gelen Kılıç Arslan büyük bir mücadeleye girişmesine karşın başarılı olamayarak Elbistan'ı Dânişmendlilere bırakmak zorunda kaldı.¹⁸ Bu sırada ittifakın bir diğer üyesi Nureddin Mahmud da Anadolu'ya girerek Behisni, Raban ve Maraş gibi Selçuklu şehirlerini ele geçirmişti. Öte yandan başkentinden çıkarak güneye doğru yürüyüşe geçen Manuel, Kilikya'nın Bizans Valisi Ioannes Kontostephanos'u Toros Dağlarını aşarak Selçuklu arazisine girmekle görevlendirmişti. Neticede tamamen kuşatılan Kılıç Arslan, bu ittifaka son vermek amacıyla Bizans'a barış teklifinde bulundu. Bu teklifi kabul gördükten sonra Bizans'ın desteğini almak için girişimlere başladı. Bizans İmparatoru Manuel ise sınırlarında güç dengesini koruyabilmek adına zayıflayan Türkiye Selçuklularıyla yaklaşmayı uygun görüyordu. Bunun sonucunda Kılıç Arslan yanında Nureddin Mahmud'un kardeşi Nusretüddin olduğu halde 1162 yılında İstanbul'a ulaştı.¹⁹

Nusretüddin abisinin iki rahatsızlığında da yönetimi ele geçirmek için harekete geçmesine karşın başarılı olamamıştı. Nureddin Mahmud tamamen iyileştiğinde kardeşinin yaptıklarını cezalandırmak için onun elindeki

¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-t-târih*, C. XI, s. 144.

¹⁵ İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuk Name)*, C. I, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 13; Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi*, s. 115; Çakmak, Mehmet Ali, Dağlı, Rıfat, "II. Kılıç Arslan Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 313.

¹⁶ İbn Kalânîsi, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 193; Süryani Mikhael, *Vekayinamesi*, s. 176; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 339; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 117.

¹⁷ İbn Kalânîsi, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 193; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 117.

¹⁸ Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret İşıltan, TTK, Ankara 1995, s. 81; Alptekin, Coşkun, "Türkiye Selçukluları", *DGBİT*, C. VIII, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 250; Çakmak, Dağlı, "II. Kılıç Arslan Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti", s. 317.

¹⁹ Urfalı Mateos, *Vekayinamesi*, s. 334; Süryani Mikhael, *Vekayinamesi*, C. II, s. 190-191; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 399; Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 37; Kesik, Muharrem "Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın İstanbul Ziyareti ve Türkler'in Tarihteki İlk Uçuş Denemesi", *Belleten*, C.LXVI/247 (2002), s. 839-840.

Harran'ı kuşatmıştı. Kuşatmanın bir süre devam etmesinden sonra içerdeki herkese aman verilerek şehir ele geçirilmişti.²⁰

Bu olaydan sonra Nusretüddin hakkında kaynaklar bir süre sessiz kalmıştır. Bu durum Sultan Kılıç Arslan'ın yanında İstanbul'a gidisine dek devam etmiştir. İstanbul seyahatiyle birlikte tekrar kaynaklarda görünen Nusretüddin'in ne amaçla geziye katıldığıyla ilgili kesin bir bilgiye sahip değiliz. Bu nedenle iki ihtimali de değerlendirmeyi uygun görmekteyiz. İlkine göre Nusretüddin Harran kuşatmasından sonra abisi Nureddin'den korktuğu için Kılıç Arslan'ın yanına gitmiştir. Diğerine göreyse Nusretüddin, Kılıç Arslan'ın esiri olarak İstanbul'a zorla götürülmüştür. Bu konuda bilgi veren Papaz Grigor²¹ ikinci olasılığı kabul etmektedir. Ayrıca İstanbul gezisinden sonra Kılıç Arslan'ın yanından ayrılan veya kaçan Nusretüddin'in 1164 yılında Haçlılara karşı kazanılan Harim zaferinde abisinin yanında yer alması²² ikinci olasılığı daha da kuvvetlendirmektedir. Neticede Nusretüddin'in Kılıç Arslan ile bir ittifakın içinde yer alma ihtimali zor görünmektedir. Buna rağmen ikili arasında böyle bir anlaşmaya varıldıysa bile bu kısa bir süre sürmüş, Nusretüddin 1164 yılında tekrar abisinin hizmetine girmiştir.

İstanbul'a Nusretüddin'in de bulunduğu kalabalık bir heyetle vardiktan sonra büyük bir misafirperverlikle karşılanan Sultan Kılıç Arslan, Manuel'in katında yaptığı görüşmeler sonucunda bir anlaşmaya varmayı başarmıştı.²³Yapılan anlaşma iki devlet arasındaki ilişkileri yumuşatmakla kalmamış, Bizans İmparatorunun Kılıç Arslan'ı rakiplerine karşı desteklemesini de sağlamıştı. Neticede Manuel'in Anadolu'daki güç dengesini koruyabilmek adına desteklediği Kılıç Arslan, batı cephesini kapattıktan sonra bölgedeki diğer rakipleriyle daha güçlü bir şekilde mücadele etme fırsatına sahip olmuştu.

Kılıç Arslan, İstanbul seyahatini bitirdikten kısa bir süre sonra Artuklu beyleri ile ittifak yaparak Dânişmendli ülkesine girdi. Selçuklu-Artuklu ortak saldırısı karşısında direnemeyen Yağıbasan, Ankara ve Çankırı meliki Şâhinşah'ın yanına gitti. Şâhinşah ile birleşerek Kılıç Arslan'a karşı harekete geçmeyi amaçlamasına karşın ömrü vefa etmedi. Yağıbasan'ın ölmesiyle en büyük rakibinden kurtulan Türkiye Selçuklu Sultanı, kardeşi Ankara ve Çankırı meliki üzerine yürüdü. Bunun üzerine abisine karşı koyamayacağını anlayan Şâhinşah, Nureddin Mahmud'a sığındı. Bundan sonra Dânişmendli ülkesine yönelen Kılıç Arslan, 1165 yılında Elbistan, Darende ile Gedük bölgeleri ve Tohma Çayı vadisini topraklarına kattı. Daha sonra yönünü Halep Zengileri tarafından ele geçirilen yerlere çevirerek Maraş, Göksun ve Behisni'yi de ele geçirdi. İlerleyişime devam eden Sultan Kılıç Arslan, Kayseri ve Zamantı'yı da alarak 1169'da Dânişmendlilerin Kayseri koluna son verdi. Bunun üzerine Kayseri Meliki Zünnûn da Nureddin Mahmud'a sığındı.²⁴

Nureddin Mahmud, Sultan Kılıç Arslan'ın faaliyetlerini yakından takip etmesine karşın Haçlılarla Suriye'de ve Mısır'da giriştiği mücadeleler ve Musul Atabeyliği içindeki olaylar nedeniyle uzunca bir süre bölgeye müdahil olamamıştı. Fakat Mısır'ın 1169'da fethedilmesi ve Musul Atabeyliği'nin 1171 yılında itaat altına alınmasıyla Anadolu'ya yönelme imkânı buldu. Bu sırada Kılıç Arslan Dânişmendlilerin Malatya kolu üzerine hareket etmişti. Stratejik bir noktada yer alan Malatya'nın²⁵ Kılıç Arslan'ın eline geçmesi Nureddin için büyük bir risk teşkil ediyordu. Bu nedenle yeğeni Musul Atabeyi Seyfeddin Gazi'yi de yanına alarak Malatya'yı kurtarmak üzere harekete geçti.

Nureddin'in kısa sürede büyük bir ordunun başında Anadolu'ya girmesi üzerine kuşatmayı kaldırmak zorunda kalan Kılıç Arslan, geri çekilişi esnasında Malatya ve civarından topladığı 12.000 kişiyi de yanına alarak Kayseri'ye götürdü.²⁶ Selçuklu ordusunun ayrılmasından kısa bir süre sonra bölgeye ulaşan Nureddin, bazı düzenlemeler yaptıktan sonra geri dönünce Kılıç Arslan tekrar harekete geçerek Dânişmendlilerin Sivas kolu üzerine saldırdı. Ancak Nureddin'in tekrar bölgeye gelmesi nedeniyle geri çekilmek mecburiyetinde kaldı. Bunun üzerine Nureddin, devamlı Anadolu üzerine sefer yapmak yerine bölgede Kılıç Arslan'a karşı güçlü bir ittifakın kurulmasını daha uygun buldu. Bu kapsamda Kılıç Arslan'ın kardeşi Şâhinşah, Mardin ve Harput (Hısn-ı Ziyâd) Artuklu emirleri, Kilikya Ermenileri ve Dânişmendlilerin Sivas kolunun katıldığı güçlü bir ordu kurmayı başardı. Bundan sonra kurulan orduyu Sivas meliki İsmail'in komutasında Kılıç Arslan'ın üzerine sevk etti. Sivas meliki komutasındaki müttefik kuvvetler bir süre Kılıç Arslan'ı takip ettiyse de bir sonuç alamayınca Kayseri üzerine yürüdüler. Bunun üzerine endişelenen Kılıç Arslan bir barış teklifi sundu. İki tarafın da karşılıklı tavizler vermesi üzerine bir anlaşmaya varıldı. Buna göre Türkiye Selçuklu Sultanı, Malatya'dan sürdüğü halkı

²⁰ İbn Kalânisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 210-211,214; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi-t-târih*, XI, 209.

²¹ Urfalı Mateos, *Vekayi-namesi*, s. 334.

²² İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikin ve Âmîd Tarihi*, s. 142; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, s. 303.

²³ Anlaşmanın detayları için bk. Çakmak, Dağlı, "II. Kılıç Arslan Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti", s. 319-320; Kesik, "Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın İstanbul Ziyareti", s. 843.

²⁴ Süryani Mikhael, *Vekayinamesi*, C. II, s. 199, 206,209; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 402,406; Çakmak, Dağlı, "II. Kılıç Arslan Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti", s. 321.

²⁵ Orta Çağ'da Malatya'nın stratejik konumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Zengin, *İlhanlılar-Eretnalılar-Memluklar Dönemi Malatya (1295-1401)*, Malatya Kitaplığı, İstanbul 2017, s. 35-41.

²⁶ Süryani Mikhael, *Vekayinamesi*, s. 223; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*,s. 410; Kesik, Muharrem, *Dânişmendliler(1085-1178) Orta Anadolu'nun Fâtihleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 143.

TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANI II. KILIÇARSLAN İLE HALEP ATABEYİ NUREDDİN MAHMUD ARASINDAKİ MÜNASEBETLER

iade etmeyi ve kardeşi Şâhinşah'a yıllık 10.000 dinar ödemeyi, müttefikler de toprak taleplerinden vazgeçmeyi kabul ettiler. Bu kısmi başarıdan sonra ittifakın tüm üyeleri kendi bölgelerine çekildi.²⁷

Nureddin Mahmud, kurduğu ittifakın Kılıç Arslan karşısında beklediği başarıyı göstermemesi üzerine 1173 yılında tekrar Selçuklu ülkesine girerek Merzubân, Maraş Göksun ve Behisni'yi ele geçirdi. Bunun üzerine karşı saldırıya geçmek isteyen Kılıç Arslan kışın çok sert geçmesi nedeniyle Kayseri'den dışarı çıkmadı. Bu sırada Sivas'ta sert geçen kış nedeniyle aç kalan ahali, şehrin tahıl depoları dolu olmasına rağmen kendilerine yardım etmeyen Melik İsmail'i öldürdü. Bundan sonra ahali Nureddin Mahmud'un yanında bulunan bir diğer Dânişmendli emiri Zünnûn'u şehre davet etti. Bölgenin Orta Anadolu için önemini farkında olan Nureddin, Zünnûn'u Abdullah²⁸ komutasında 3.000 kişilik bir kuvvetle Sivas'a gönderdi. Neticede Zünnûn, Nureddin Mahmud'un desteği sayesinde Dânişmendlilerin Sivas koluna hâkim oldu.²⁹

Anadolu'daki son gelişmelerle güç dengesinin Nureddin Mahmud'un lehine değiştiğini gören Kılıç Arslan sert kışa rağmen yürüyüşe geçti. Bunun üzerine Nureddin Mahmud da ordusuyla birlikte onu karşıladı. Sert kışın etkisi hem Kılıç Arslan'ı hem de Nureddin Mahmud'u uzun süreli bir mücadeleden alıkoymuyordu. Ayrıca Haçlıların Suriye'deki faaliyetleri de artmıştı. Neticede din ve devlet adamlarının da araya girmesi olası bir savaşı önledi. İki Türk hükümdarı karşılıklı tavizler vermek suretiyle tekrar bir barış anlaşması imzalandılar. Buna göre Nureddin, ele geçirdiği yerleri iade etmeyi kabul ederken Kılıç Arslan'da Zünnûn'un Sivas hâkimiyetini onaylıyordu.³⁰ Bu anlaşmaya rağmen Abdullah komutasındaki 3.000 kişilik Zengî ordusu Sivas'taki ikametini sürdürdü.³¹

Kılıç Arslan, Nureddin Mahmud'un müdahaleleriyle Orta Anadolu'daki faaliyetlerine bir süre ara vermek zorunda kalmıştı. 1174 yılına gelindiğinde Nureddin, Trablus, Mısır, Suriye, Yemen, Hicaz, el-Cezire ve Kuzey Irak'a hükmediyordu. Bununla birlikte Kilikya Ermenileriyle Dânişmendlilerin Malatya ve Sivas kolları da ona bağlıydı. Gücünün zirvesinde olan Nureddin'in 1174 yılındaki ani ölümüyle birlikte Anadolu'daki tüm dengeler değişti. Ortadoğu'nun en kudretli hükümdarlarından birinin ölümünden sonra Halep Zengîleri arasında çıkan karışıklıklardan faydalanan Kılıç Arslan süratle harekete geçti. Neticede Kılıç Arslan 1175 yılında Tokat, Niksar, Komana ve Sivas'ı, 1178 yılında ise Malatya'yı ele geçirerek Dânişmendlilere son verdi.³² Ayrıca Nureddin Mahmud'un ölümüyle doğu cephesinde rahatlayan Kılıç Arslan, Miryokefalon'da Bizans İmparatoru Manuel'i de büyük bir bozguna uğrattı.³³

SONUÇ

Güneydoğu Anadolu hâkimiyeti nedeniyle Halep Zengîleri ve Türkiye Selçukluları arasındaki ilişkiler gergin bir şekilde başlamıştır. İmâdeddin Zengî'nin ölümünden sonra oğlu Nureddin Mahmud'un Atabeyliğinin Halep kolunu kurarak, Sultan Mesud ile iyi ilişkiler kurması iki Türk hanedanlığının Haçlılara karşı ortak hareket etmesine imkân tanımıştır. Bunun sonucunda Halep Zengîleri Antakya Haçlılarını İnad'da büyük bir bozguna uğratarken, Türkiye Selçukluları da Maraş'ı ele geçirmiştir. Ayrıca kurulan dostluk neticesinde Urfa Haçlı Kontluğu da tamamen tarih sahnesinden silinmiştir. Ancak İslâm dünyasında cihadın en önemli savunucuları olan iki Türk hanedanlığının arası Sultan Mesud'un vefatıyla tekrar bozulmuştur. Gerek Anadolu beyliklerinin kıskırtmaları gerek Bizans'ın tahrikleri sonucunda çıkarları üzerine hareket eden Kılıç Arslan ve Nureddin Mahmud'un mücadelesi bölgedeki cihadın yavaşlamasına sebebiyet vermiştir. Bu durumdan memnuniyet duyan Kilikya Ermenileri ve Bizans, iki Türk hükümdarı arasında sık sık saf değiştirerek mücadeleyi diri tutmaya çalışmıştır. Ayrıca iki Türk hanedanlığı arasındaki mücadeleler Anadolu'daki Türk birliğinin sağlanmasını geciktirmenin yanında Antakya Haçlılarının, Kilikya Ermenilerinin ve Bizans'ın ömrünün uzamasına da neden olmuştur. Tüm ömürlerini Haçlılarla ve Bizans ile savaşa adanmış bu iki Türk hükümdarının belki de en büyük hataları da bu olmuştur. Neticede ikili arasında yaklaşık 20 yıl süren mücadele Nureddin Mahmud'un ani ölümüyle Halep Zengîleri arasında yaşanan iktidar mücadelesini fırsata çeviren Kılıç Arslan lehine sonuçlanmıştır.

²⁷ Süryani Mikhael, *Vekayinamesi*, C. II, s. 224; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.410; Çakmak, Dağlı, "II. Kılıç Arslan Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti", s. 322; Kesik, *Dânişmendliler*, s. 143-144.

²⁸ Asıl adı Fahreddin Abdulmesih'dir. Ancak daha sonra Nureddin'in Musul seferinden dönüşü sırasında ismi Abdullah olarak değiştirilmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr *el-Kâmil fî-t-târîh*, XI, 294.

²⁹ Süryani Mikhael, *Vekayinamesi*, C. II, s. 226-227; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 413-414.

³⁰ Süryani Mikhael, *Vekayinamesi*, C. II, s. 227; Ahmed bin Mahmud, *Selçukname*, C. II, s. 148; Çakmak, Dağlı, "II. Kılıç Arslan Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti", s. 323.

³¹ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, *Müsameretü'l-Ahbar*, TTK, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, 23.

³² Süryani Mikhael, *Vekayinamesi*, C. II, s. 252; s. 423-424; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 423-424; Muharrem Kesik, *Dânişmendliler*, s. 146; Murat Zengin, "Dânişmendliler Döneminde Malatya", *Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildiriler)*, TTK., Ankara 2014, s. 444.

³³ Savaş hakkında detaylı bilgi için bk. Niketas Khoniates, *Historia*, s. 121-138; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, TTK, Ankara 2014, s. 162-174.

KAYNAKÇA

- Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1987.
- Ahmet b. Lütfullah, Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, C. I, Haz. Ali Öngül, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Ahmed bin Mahmud, *Selçukname*, C. II, Haz. Erdoğan Merçil, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1977.
- AKTAŞ, Yasemin, "II. Kılıç Arslan Döneminde Nureddin Mahmud ve Selahaddin Eyyübî ile İlişkiler", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, say. 54 (2015), ss. 261-272.
- ALPTEKİN, Coşkun, *Dımaşk Atabegliği(Toğ-Teginliler)*, Fatih Yayınevi, İstanbul 1985.
- ALPTEKİN, Coşkun, "Türkiye Selçukluları", *DGBİT*, C.VIII, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, 209-406.
- Anonim *Süryani Vekayinamesi*, ing. çev. A.S. Tritton ve H.A.R. Gibb, "The First and Second Crusade from an Anonymous Syriac Chronicle", *JRAS*, 1933, ss. 69-101, 273-305.
- AYAN, Ergin, *Willermus Tyrensis' Historia Rerum in Patribus Tranmarinis Gestarum (Denizasırlı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserinin XVI. XVII. Ve XVIII. Kitaplarının Çevirisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1994.
- AYÖNÜ, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, TTK, Ankara 2014.
- CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- ÇAKMAK, Mehmet Ali, Dağlı, Rıfat, "II. Kılıç Arslan Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, ss. 311-343.
- DEMİRKENT, Işın, "Hassân b. Gümüştengin", *DİA*, C.XVI, ss. 396-397.
- ELİSSEEFF, Nikita. *Nur Ad-Din Un Grand Prince Musulman De Syrie Au Temps Des Croisades (511-568/1118-1174)*, I, Institut Français de Damas Dımaşk 1967.
- GİBB, H.A.R. "The Career of Nur-ad-din", *A History of the Crusades, First Hundred Years*, ed. Kenneth M. Setton, The University of Wisconsin, Madison 1969, ss. 513-528.
- HILLENBRAND, Carole. *A Muslim Principality in Crusader Times*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, İstanbul 1990.
- İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye(Selçuk Name)*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- İbn Hallikan, *Vefeytü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, trans. Baron Mac-Guckin de Slane, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, Libraire du Liban, Lübnan 1970.
- İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl-I. Ve II. Haçlı Seferleri Dönemi-*, çev. Onur Özatağ, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, çev. Mehmet Keskin, Büyük İslâm Tarihi, Çağrı Yayınları, İstanbul 2000.
- İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, Çeviri Notlar Açıklamalar: Ali Sevim Biyografilerle Selçuklu Tarihi (Seçmeler), TTK, Ankara 1982.
- İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklar*, yay. haz. Ali Sevim, TTK, Ankara 2014.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-t-târîh*, çev. Abdülkerim Özyayın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.
- İbnü'l Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısımı)*, Araştırma, İnceleme ve Notlarla Çeviren: Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1992.
- İmad ad-Dîn al-Katib al-İsfahânî'nin al-Bondârî Tarafından İhtisar Edilen Zubdat al-Nuşra ve Nuhbat al 'Usra Adlı Kitabın Tercümesi*, Çev. Kıvameddin Burslan, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, TTK, Ankara 2015.
- Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbar*, TTK, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000.
- KESİK, Muharrem, *Dânişmendîler(1085-1178) Orta Anadolu'nun Fâtihleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017.
- KESİK, Muharrem, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi*, TTK, Ankara 2003.

**TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANI II. KILIÇARSLAN İLE HALEP ATABEYİ NUREDDİN MAHMUD
ARASINDAKİ MÜNASEBETLER**

KESİK, Muharrem “Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan’ın İstanbul Ziyareti ve Türkler’in Tarihteki İlk Uçuş Denemesi”, *Bellekten*, LXVI/247 (2002), s. 839-848.

MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015.

Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1995.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, II, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1983.

RUNCİMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 2008.

SAATÇI, Suphi, *Tarihi Gelişim İçinde Irak’ta Türk Varlığı*, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul 1996.

STEVENSON, W.B., *The Crusaders In The East*, Slimm Press, Beyrut 1968.

Süryani Mikhael, *Süryani Patrik Mikhael Vekayinamesi*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Kütüphanesi.

Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme), Tercüme ve Notlar: Halil İbrahim Gök, Fahrettin Çoşkuner, Atıf Yayınları, Ankara 2014.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi, (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara 2000.

USTA, Aydın, “İmadeddîn Zengi ve Artuklular” *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, IX/2 (2007), ss. 120-137.

USTA, Aydın, “Müslüman Haçlı Mücadelelerinde Haşhaşiler”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 44 (2006), s. 1-23.

ZENGİN, Murat, “Dânişmendliler Döneminde Malatya”, *Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildiriler)*, TTK, Ankara 2014, s. 435-444.

ZENGİN, Murat, *İlhanlılar-Eretnalılar-Memluklar Dönemi Malatya (1295-1401)*, Malatya Kitaplığı, İstanbul 2017.